ئاکانسۆفۆلیس

Acanthopholis= ack – an – THOF-oh-liss

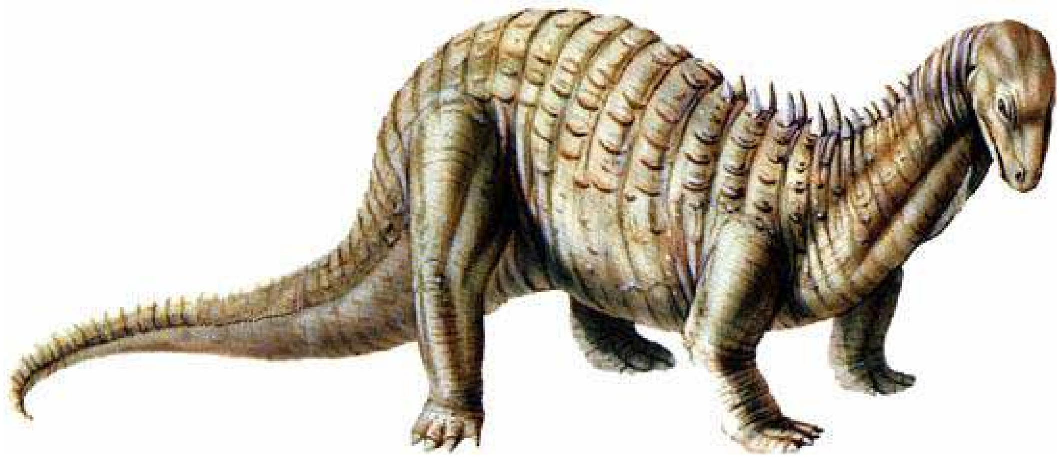

ناوی ئاکانسۆفۆلیس لە پێستی گرژ و زرێداریی ئەو گیاندارە وەرگیراوە.

تایبەتمەندی :
چقڵی ئێسقانیی پێستی شان و ملی ئەو گیاندارە، بە چەشنی بزماری تیژ، هەتا نێوشانی هاتبوون. پێستی مل و شان و سەر پشت و کلکی ئاکانسۆفۆلیس بە چەشنە قوبە و دڵۆی هەڵتۆقیوی هێلکەیی داپۆشرابوو، بەڵام بەشی ژێرەوەی لەشی لوس و بێ گرێ و گۆل بووە.
ئاکانسۆفۆلیس لە سەر چوار دەست و پەلی کورت و قەڵەوی ڕۆیشتووە. بەپێی شوێن پێیەکی کە لە ساڵی 1996 ، لە مەڵبەندی (سوکر)ی بولیویا دۆزراوەتەوە، دێرینە ناسێکی سویسی بەناوی(کریستیەن مایر)، وای بۆچووە کە گیانداری ناوبراو زۆر بە هێوری لە جێی خۆی جووڵاوەتەوە و بە ئارامی ڕای کردووە.
شایانی باسە بگوترێ، چۆنیەتیی ڕۆیشتن و ڕاکردنی گیاندارانی کەونارانی لە ڕێی شوێن پێ ـ کانیانەوە دیاری دەکرێن.
ئاکانسۆفۆلیسەکان خاوەنی دوو دەست و دوو قاچی کورت بووە، کە دەست و قاچیان چوار قامکی بوونە.
ئاکانسۆفۆلیسەکان گیاخۆرانێکی چڵێس و زۆرخۆر بوون کە بۆ درێژەپێدانی ژیان، ناچار بوون بەردەوام لە خواردن دابن. هەر بۆیە ئەم چەشنە داپناسۆرە خاوەنی ڕیخۆڵەیەکی زۆر درێژ بوون و پێدەچێت لە ناو ورگیان دا دەزگا و سیستەمێکی ترشاندنی خۆراکیشیان بووبێت کە بۆ توانەوەی گژ و گیای ناو ورگیان یاریکاریان بووبێت. دەزگا و سیستەمێکیش کە کاری ترشاندنی خۆراکی لە ئەستۆ بووبێ، بێشک

گازێکی زۆر لە ناو ورگی گیاندار دا پێک دێنێت. ئاکانسۆفۆلیسەکان لە ڕیزەی ئەو چەشنە گیاندارانە دا بوونە.

دۆزینەوەی فۆسیلی چەشنی ئاکانسۆفۆلیس :

ئاکانسۆفۆلیس دایناسۆری سەردەمی کرەتاسیوس بووە و لە نێوانی 91ـ 115 ملیۆن ساڵ بەر لە ئێستا دا ژیاون.

چەندێک لە فۆسیلەکانی ئاکانسۆفۆلیس لە وڵاتی ئینگلیس دۆزراونەتەوە و ساڵی 1856 لەلایەن پسپۆڕێکی جانەوەرناسی ئینگلیزی، بەناوی (تۆماس هۆکسلی) ناودێر کران.

Tomas Henry Huxley

ڕادەی هۆش و فامی ئاکانسۆفۆلیسەکان :

بە گوێرەی بۆچونی پسپۆڕانی دایناسۆرناس، چەشنی ئاکانسۆفۆلیس لە باری ڕادەی فام و هۆشەوە، لە ڕەدەی خوارەوەی گیاندارانی سەردەمی خۆی دابووە. ڕادەی هۆش و فامی گیانداران(EQ) ، لە ڕوی ڕێژەی مێشکی گیاندار و کێشی لەشی ئەو دا دیاری دەکرێت.

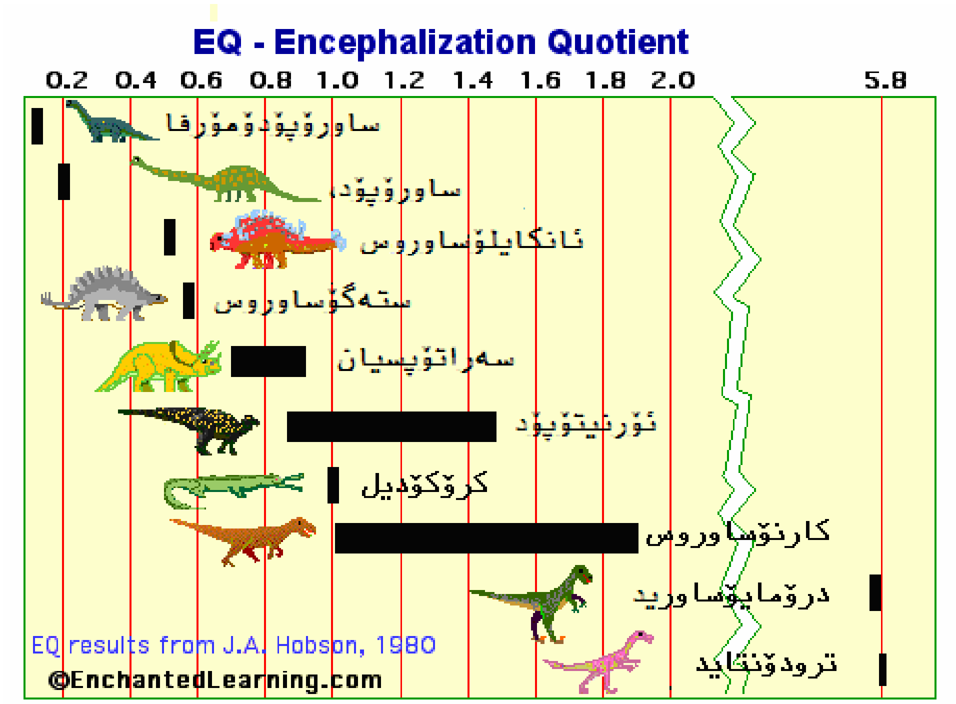

ئانكایلۆساوروس
Ankylosaurus = an- kie- low- saw-rus

ئانكایلۆساوروس

واتای ناوی ئانكایلۆساوروس :
ئانكایلۆساورەس ـ ەكان بە هۆی ڕەق و سەخت بوونی پێستی دەرەوەی لەشیان، بە دایناسۆری سەخت پێست ناویان دەرچووە.

تایبەتمەندی :
ئانكایلۆساوروس چەشنە دایناسۆرێكی مەزن بووە، كە نزیك بە(7 مەتر) درێژایی ، (1 مەتر و 80 سانت) بەرزایی و 3500 كیلۆ قورسایی لەش و لاریان بووە.
سەرتانسەری پشتی ئەو گیاندارە داپۆشراو لە چەشنە خڕكە ئێسقانی ئەستووری هێلكەیی بووە، كە بن و بناغەی هەر یەك لە خڕكەكانی سەرپشتی، هەتا قولایی ژێر چەرمی ئەستووری ڕیشەدار بوونە. سەرەڕای ئەمەش، لە سەر قوبەی هەر یەك لە خڕكەكانی سەرپشتی ، دڕكێكی ئەستوور ڕوا بوون كە وەك قەڵغانی بەرگری، بە دژ بە هێرشی دایناسۆرە گۆشتخۆرەكان دەكاری هێناون. ئەو خڕكە ئێسقانی و دڕك

و داڵ و چەرمە ئەستوورەی ئانکایلۆساوروسەکان، سەر پشتییانی داپۆشیبوون و بەشی بەر زگیان چەرمێکی سادە و بێ بەرگر بووە. هەربۆیە یەکەمین شوێنێکی کە کەوتۆتە بەر هێرشی گیاندارانی گۆشتخۆر، بەر زگی ئەو گیاندارە بووە.

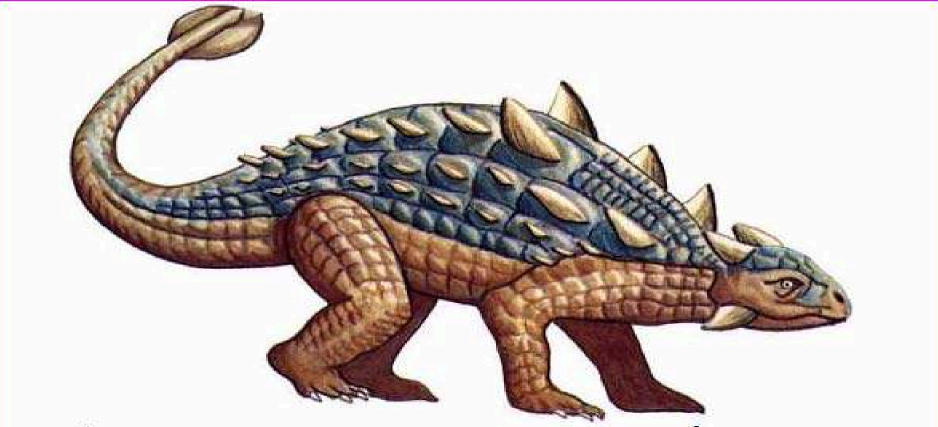

تەنیا ئامێری بەرگریی ئانکایلۆساوروسەکان بۆ پاراستنی تەن وگیان، زرێی سەرپشتی بووە .
بەرزگی ئەو گیاندارە ڕووت و بێ زرێ بووە، هەربۆیە دایناسۆرە گۆشتخۆرەکان لە بەرزگی ئەوەوە دەستیان بە هێرش کردووە .

بۆ پاراستنی بەشی سەر و دەم و چاو، ئانکایلۆساوروس دوو شاخی تیژی بە سەر تەپڵی سەرییەوە بووە و دووی تریش لە دووبەری لاگوپەکانی دا بوون. سەرەڕای ئەوانە، لە بەشی سەر و خواری دوو پیلوی چاوانیشیان دا دوو تیکە ئێسقانیان هەبووە کە وەک قەڵغان کەڵکی پاراستنی چاوەکانیان لێ وەرگرتووە.
مل و قاچەکانی ئانکایلۆساوروس قوڵە بوون. بەڵام کلکێکی بەتوانایان هەبووە کە گورز و گۆپاڵێکی قورسی بە سەرەوە بووە. ئەو گورزە قورسە ئامێرێکی بەکارهاتوو بووە بۆ بەرگری و شەڕ لە دژی دایناسۆری هێرشکار ؛ بەتایبەت دایناسۆرانی وەک : تاربۆساوروس و داینەلۆساوروس ـ ەکان.

هێرشی تاربۆساوروس بۆ سەر ئانکایلۆساوروس .
لەم هێرش و بەرگرییەدا، تەنیا کلکی ئانکایلۆساوروسە، کە دەکرێ هومێدی نەجات و ڕزگاریی لێ بکرێت .

ملی کورت و قاچی قوڵە و کلکی گۆپاڵداری ئانکایلۆساوروس، تایبەتمەندیی ئەو گیاندارەبووە.

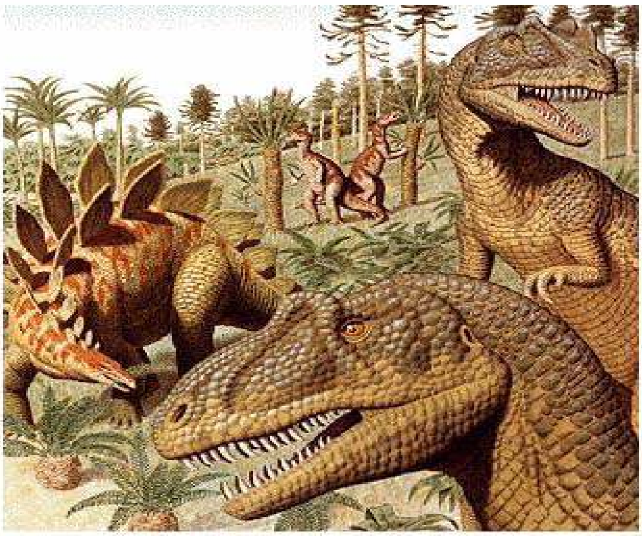

هێرشی دایناسۆری چەشنی داینۆساوروس بۆ سەر گیاندارانی گیاخۆر.

سەردەمی ژیانی ئانکایلۆساوروس ـ ەکان :

دایناسۆرە زرێدارەکان (ئانکایلۆساورەیەرAnkylosaurier)یان پێ گوتراوە. ئانکایلۆساوروس ـ ەکان گەشەکردووترین چەشنی ئەو بنەماڵەیە و ئاخرینیشیان بوون. واتە بنەماڵەی ئانکایلۆساورەیەرـ ەکان بەتێداچوونی ئانکایلۆساوروس، کۆتاییان پێ هاتووە و توخم و تۆویان فەوتاوە.

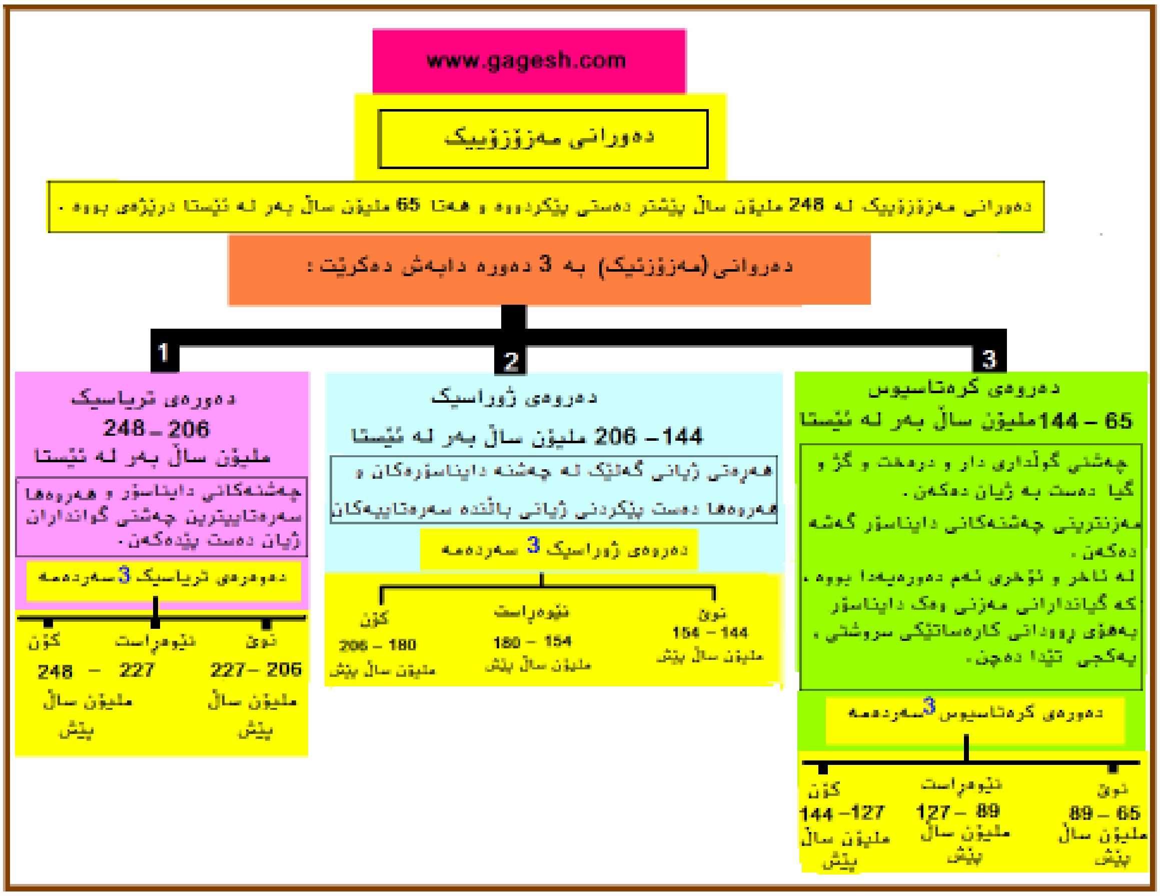

ئانکیلۆساوروس ـ ەکان گیاندارانی سەردەمی کرەتاسیوسی نوێ بوون و سەردەمی ژیانیا دەگەڕێتەوە بۆ 70 ـ 65 ملیۆن ساڵ بەر لە ئێستاکە.

لە ئاخر و ئۆخری دەورانی کرەتاسیوس دا سەرجەم دایناسۆرەکان، جگە لە چەشنی شێوە باڵدارەکانیان، بەتێکڕایی تێداچوون.

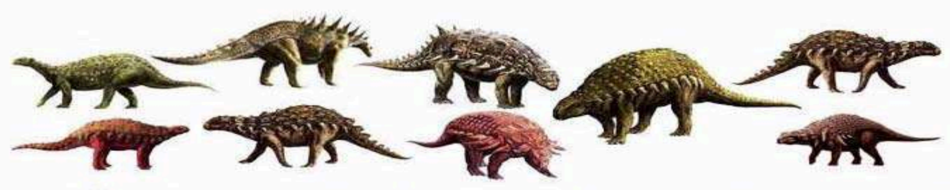

بنەماڵەی دایناسۆرە زرێ لەپێشتەکان ، بە(ئانکایلۆساوریەر Ankylosaurier)ەکان بەناوبانگ بوونە.
ئاخرین چەشن لە بنەماڵەی ئانکیلۆساوریەر ـ ەکان چەشنی ئانکیلۆساوروس بووە، کە بە فەوتان و تێداچوونی چەشنی ئانکایلۆساوروس، ئەو بنەماڵە مەزنە توخم و تۆویان فەوتاوە و هەر ناوەکەیان لێ جێماوە.

خورد و خۆراکی ئانکایلۆساوروس ـ ەکان :

ئانکایلۆساوروس ـ ەکان بەهۆی کورت بوونی دەست و پێ، بە (خشۆکە دایناسۆر)یش بەناوبانگن. ئەو چەشنە دایناسۆرە خشۆکە قورس و مەزنانە، گیاخۆرانیکی چلێس بوونە کە بۆ ڕاگرتنی لەشی کەتە و مەزنیان، پێویست بووە بە دایم لە لەوەڕ و خواردن دا بن. ئەو زۆر خۆرییەش لە سیستەمی ناوەوەی ئانکایلۆساوروس ـ ەکاندا بۆتە هۆی درێژ بوونەوەی ڕیخۆڵەکانیان. لە درێژایی ئەو ڕیخۆڵە درێژانەیشیاندا خواردەمەنیی باش نەجوراو، لە ماویەک دا ترشاوە. لە ئاکامی ترشان و ئاوەکی بوونی تفاقی ناو ڕیخۆڵە، هەڵم و هاڵاو و گازێکی زۆر پێک هاتووە.

بەژنی ئانکایلۆساوروس ـ ەکان ئەوەندە بەرز نەبووە کە چەشنی دایناسۆرە گیاخۆرەکانی سەردەمی خۆیان سەرتوولی دار و درەختەکان بخۆن. ئەو چەشنە دایناسۆرە زیاتر لە گژ و گیای کورتی ژێر دار و درەختان خۆی تێر کردووە.

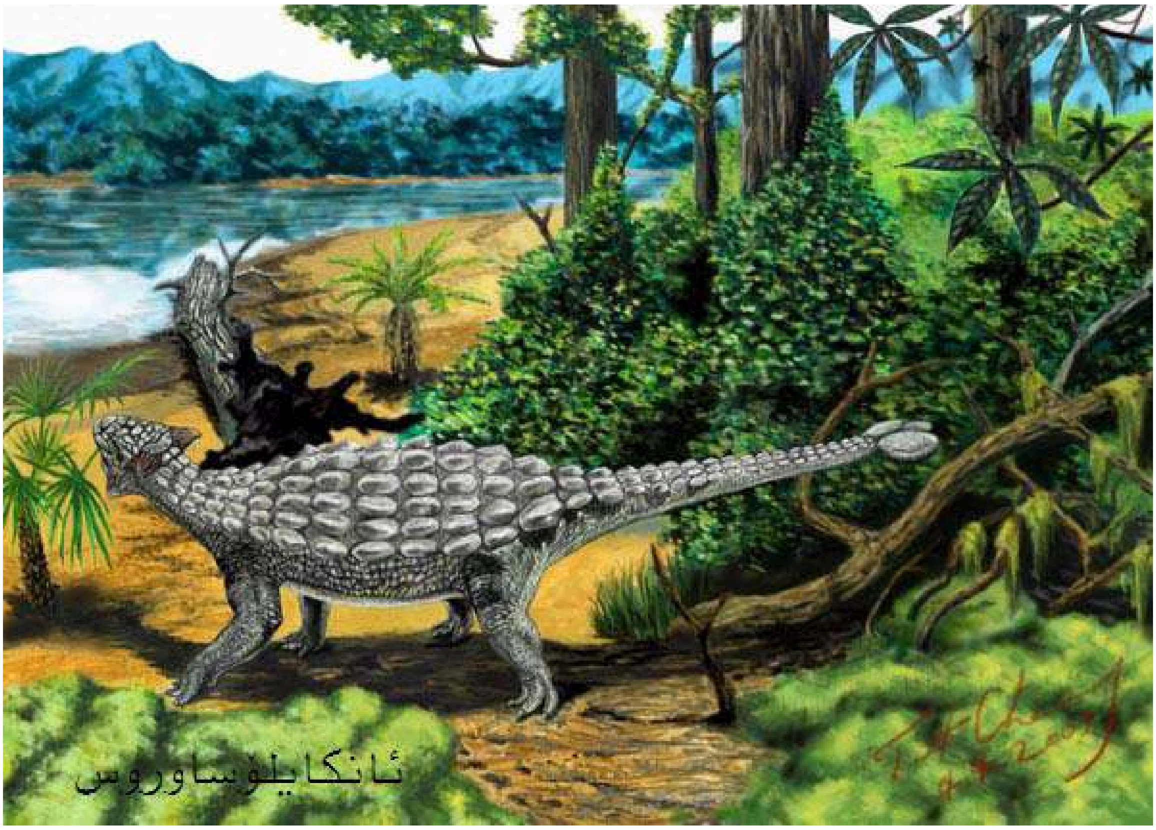

ڕادەی فام و هۆشی ئانکایلۆساوروس ـ ەکان :

ئانکایلۆساوروسە ـ ەکان ئەندامی بنەماڵەی ئانکایلۆساوریەر ـ ەکان بوون.
ئەو تایفەیە بەهرەی هۆش و ڕادەی فامیان لە خوارەوەی ڕادەی فامی دایناسۆرەکانی تر دابووە.

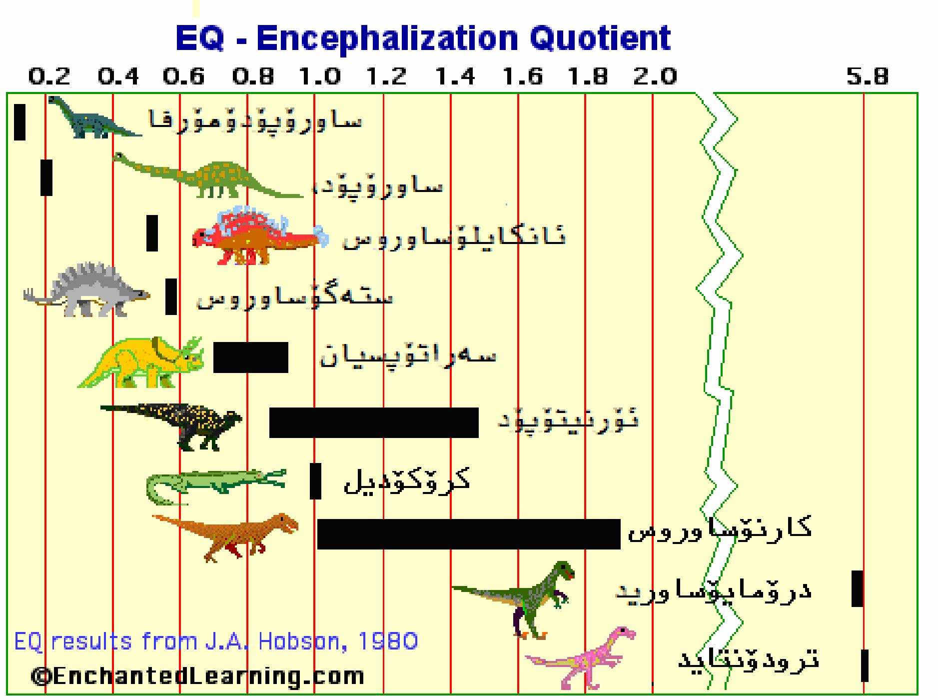

ڕەوت و ڕۆی ئانکیلۆساوروس :

ساڵی 1996، شوێن پێی ئانکایلۆساوروس ـ ەکان لە مەڵبەندی سورک ـ ی وڵاتی بولیویا لە ئەمریکای باشوور دا دۆزرایەوە.
کریستیەن مایەر، دێرینەناسی بەناوبانگ، دوای خوێندنەوەی شوێن پێی ئەو چەشنە گیاندارانە، گوتی کە ئەم چەشنە دایناسۆرە زۆر بە هێوری غاریان داوە و لە ڕۆیشتن دا ئارام و هێدی بوون.

کریستیەن مایەر ـ ی دێرینەناس

شوێن پێی فۆسیلەبووی دایناسۆری چەشنی ئانکایلۆساوروس ـ ە

لە مەڵبەندی سورک ـ ی وڵاتی بولیویای ئەمریکای باشوور .

فۆسیلی ئانکایلۆساوروس ـ ەکان و شوێنی دۆزینەوەیان :

فۆسیلی ئانکایلۆساوروس لە مۆنتانا ـ ی بەشی ڕۆژئاوای وڵاتی ئەمریکا و لە ئاڵبەرتای وڵاتی کەنەدا دۆزراوەتەوە.
هەروەها دوو کاژەڵە سەری ئانکایلۆساوروس و سێ فۆسیلی ناتەواو لە چوارئێسکەی ئەو، کە بریتی بوون لە گورزی کلکی و چەند زرێیەکی پشتی و چەند ددانی ، لە ئەمریکای باشور دۆزرانەوە.

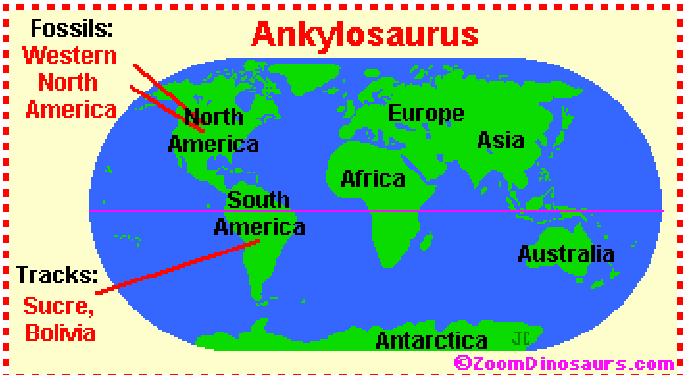

چەند فۆسیلێک لە ددانەکانی ئانکایلۆساوروس

بەشێک لە فۆسیلی سەر و دوو شەویلکە ئانکایلۆساوروس

فۆسیلێک لە گورزی سەرکلکی ئانکایلۆساوروس

ساڵی 1908 دێرینەناسێک بەناوی(بارنۆم براون BarnumBrown) ناوی (ئانکایلۆساوروس)ی بە بەژن بڕین.

بارنوم براون ـ ی دێرینەناس

بارنوم براون

کریستیەن مایەر

بارنوم براون و خوێندنەوەی فۆسیلی دایناسۆرەکان.

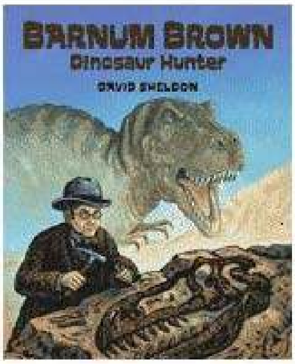

کەریکەتەورێک لە بارنوم براون لە دەمی سەرقاڵ بوونی دا بۆ دۆزینەوە و خوێندنەوەی فۆسیلی دایناسۆرەکان.

چەند نموونە لە ئەندامەکانی فۆسیلەبووی ئانکایلۆساوروس :

پارچەیەک لە فۆسیلی سەر و شاخ و شەویلکەی دایناسۆری ئانکایلۆساوروس .

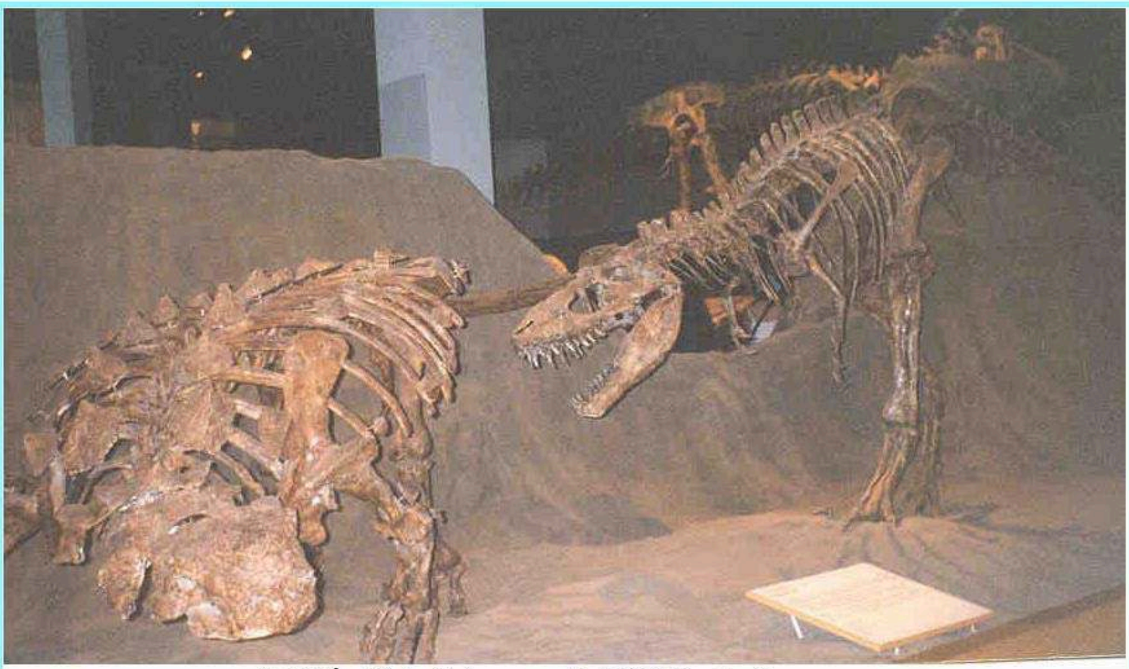

فۆسیلی ئانکایلۆساوروس و دایناسۆرێکی گۆشتخۆر

www.gagesh.com

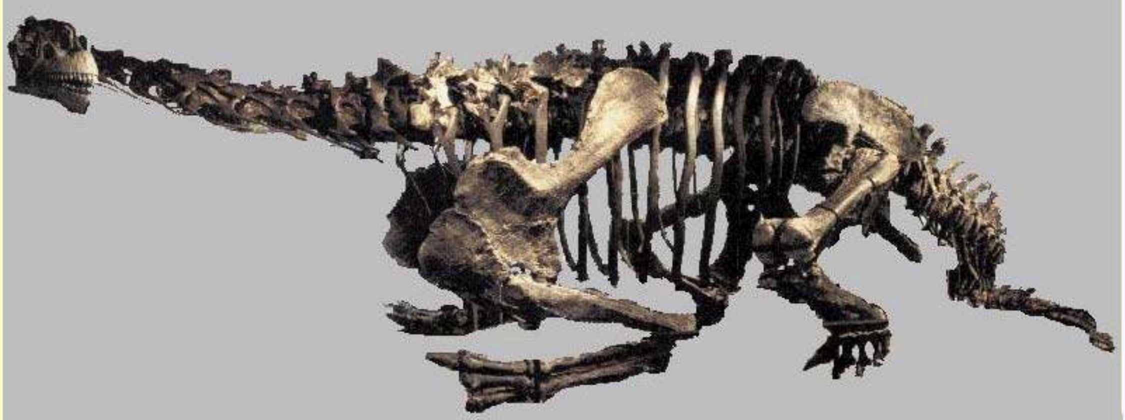

فۆسیلی دایناسۆرێک لە بنەماڵەی ئانکایلۆساویەرـ ەکان

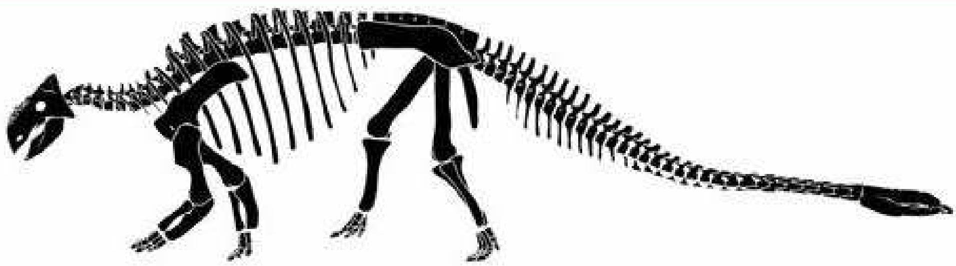

وێنەیەکی تەواو و تێکڕایی لە چوارئێسکەی ئەندامی ئانکایلۆساوروس

بەشێک لە ئێسقانی فۆسیلەبووی ئانکایلۆساوروس .

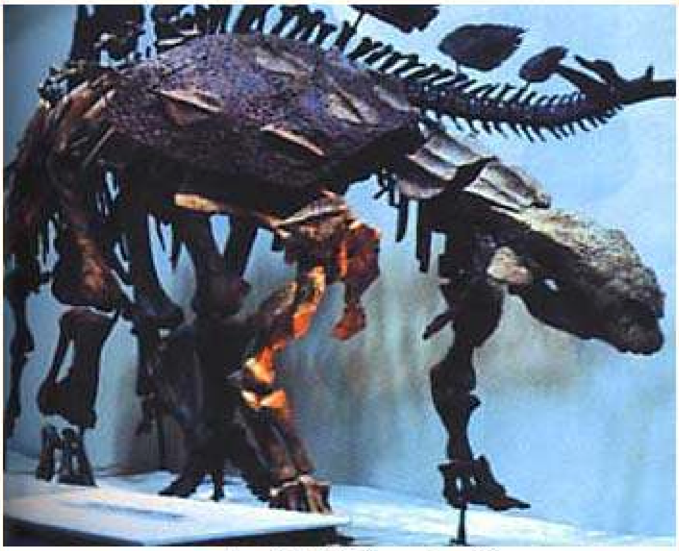

فۆسیلی ئانکایلۆساوروس

....

# ئاپاتۆساوروس
Apatosaurus = ah-Pat-o-Saw-rus

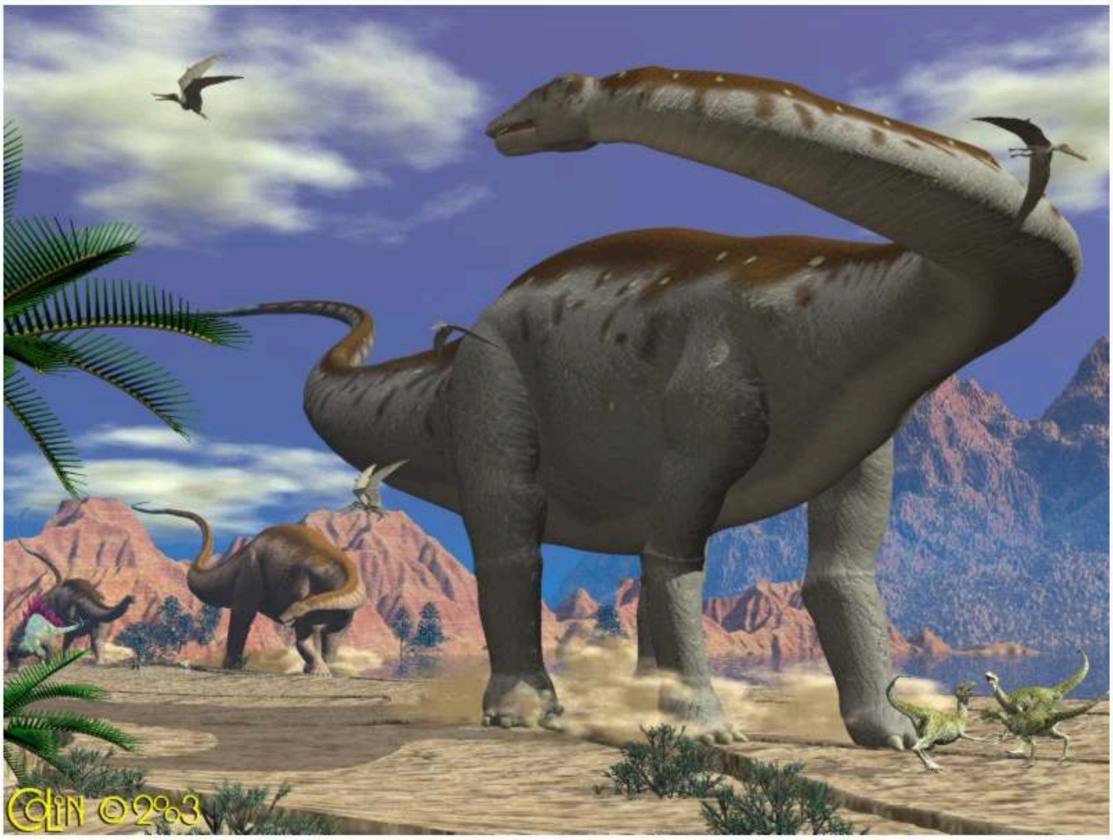

ئاپاتۆساوروس

تایبەتمەندییەکان :
دێرینەناسی ئەرمریکایی(ئۆتنەیل مارش) لە سەرەتادا بۆ یەکێک لە فۆسیلەکانی ئەو چەشنە دایناسۆرە ناوی (برۆنتۆساوروس ـ واتە مارمێلکەی تریشقە ئاسا)ی هەڵبژارد، کە دوایی ناوی ئاپاتۆساوروس(مارمێلکەی خەڵەتێنەر)ی پێدا.
ئاپاتۆساوروس یەکێک لە ئەو مەزنە گیاندارانەیە کە هەتا ئێستا هاتوونەتە سەر ئەم جیهانە و فۆسیلەکانیان دۆزراوەتەوە و لە ڕێی خوێندنەوەی فۆسیلەکانیانەوە ناسراون.
درێژاییەکەیان لە سەری لمبۆزیانەوە هەتا بنەی کلکیان گەیشتۆنەتە نزیکەی 21 هەتا 27 مەتر. بەرزایی بەژنیان نزیک بە 4 مەتر و 60 سانت بووە و قورسایی جەستەیان نزیکەی 30 هەتا 35 هەزار کیلۆ بووە.

کاژەڵەی سەری ئەو گیاندارە مەزنانە نزیک بە(60 سانتیمەتر) بووە, کە لە قەدەر لەش و لاری مەزنییانەوە یەکجار زۆر بچووک بووە. لەناو ئەو کەللە بچووکەیشیان دا مێشکێکی زۆر کەمی تێدا بووە.

کاژەڵەی سەر، شەویلکەکان، دەم و ددان و
بەشێک لە مۆرەکانی ملی ئاپاتۆساوروس.

ملی درێژی ئاپاتۆساوروس لە(15) مۆرەی مەزن پێک هاتبوو کە ئەو ملە درێژە دەگەڵ کلکی (15)مەتری، لەنگەرێکی باشیان بۆ لەشی درشت هەڵکەوتەی ئەو گیاندارە گیاخۆرە پێک هانیبوو.

کەللەسەر و دەم و ددانەکانی ئاپاتۆساوروس

لە بەشی پێشەوەی دوو شەویلکەی سەر و خواریاندا دوو ڕیز ددانی شاش و کول و کەلێنداریان بووە ، کە ئەو ددانانە هەر تەنی بۆ قەڵت و بڕ کردنی گژ و گیا بەکارهاتوو بوون.
چوار قاچی ئەستوری ئەو گیاندار، بە وێنەی چوار پایەی کڵی پردێکی قایم، لەشی ئەستوور و قورسیان بەسەرەوە بووە.

ئاپاتۆساوروس و چوار قاچە کورت و ئەستووەرکانی

بەپێی بۆچوونی دێرینەناسی ئەمریکی: دوکتۆر مایکل پارِیش(Michael Parrish) و یەکێکی تر بە ناوی ستەیڤەنس (Stevens) ، دەبێ ئاپاتۆساوروسەکان لە کاتی لەوەڕ و لە دەمی ڕۆیشتندا سەر و ملیان بە قەدرایە پێنج مەتر و چل سانت لە زەوی بەرزتر ڕاگرتبێت. هەربۆیە بەپێچەوانەی گیاخۆرەکانی سەردەمی خۆیان، کەمتر کەوتوونەتە بەر هێرشی دایناسۆری گوشتخۆری وەک (ئالۆساوروس). چونکە بەرزایی بەژنی ئالوساوروسەکان چوارمەتر و شەست سانتیمەتر بووە و ئەوان بەم قەد و قەڵافەتەیانەوە نەگەیشتوونەتە سەر و ملی ئاپاتۆساوروسەکان بگرن و لە خاک دا بییان گەوزێنن.

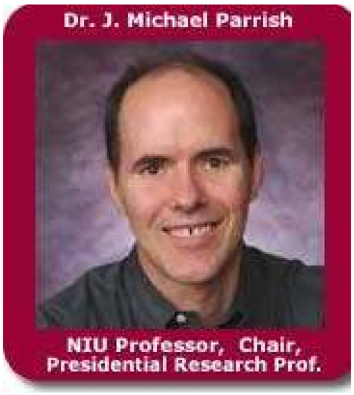

کلک و ملی درێژی ئاپاتۆساوروس و دەست و پێی ئەستوور و بە توانای ئەو .

هەروەها بەپێی بۆچوونی زانایانی ناوبراو، دایناسۆری چەشنی ئالۆساوروسەکان گیاندارانی بەهۆش و بەفام بوونە و زانیویانە زەربی قاچی بەهێز و شەلاغی کلکی بەتوانای ئاپاتۆساوروسەکان گاڵتەی پێ ناکرێ .

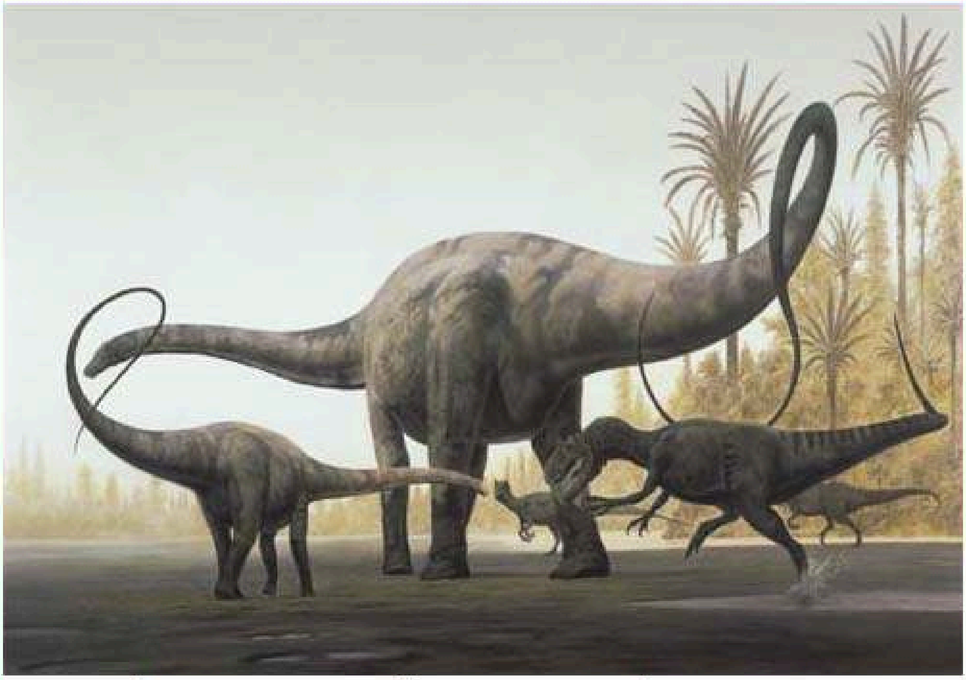

هێرشی دایناسۆری گۆشتخۆر و بەرگریی دایناسۆری گیا خۆر
بە زەربی کلک و قاچ .

ئاپاتۆساوروس گیاندارێکی گیاخۆری وشکانییەکان بووە و بەشی هەرە زۆری ژیانی خۆی لە وشکانییەکاندا تێپەڕ کردوە. ئەمەش فۆسیلە دۆزراوەوەکانی ئەم چەشنە گیاندارە دەی سەلمێنێت. هەر ئەو فۆسیلانەش ئەم بۆچوونە بەرپەرج دەدەنەوە کە گوتراوە گۆیا چونکە کونە لووتەکانی ئاپاتۆساورس لە بالآی سەریاندا هەڵکەوتبوون ، کەواتە دەبێ گیانداری ناوبراو لە ناو ئاوی دەریاکان دا ژیابێت.

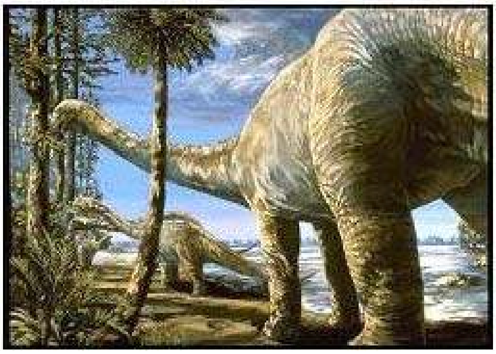

شێوەی ژیانی ئاپاتۆساوروسەکان :

هەرچەند کە زۆربەی چەشنی دایناسۆرەکان پێکەوە ژیاون و ژیانی هاوبەش و تێکەڵاویان هەبووە، بەڵام وا وێدەچێت کە چەشنی ئاپاتۆساوروسەکان ژیانی تایبەت بەخۆیان هەبووبێت و بەتەنێ و دوور لە یەکتر ژیابن. دۆزرانەوەی فۆسیلەکانی ئەم گیاندارە، بە تاک و تەرایی و دوور لە یەکتر، باسی تەنیایی ژیانیان دەکات.

شێوەی زە و زووی ئاپاتۆسوروسەکان :

ئەو چەشنە دایناسۆرەش هێلکەیان کردووە و لە ڕێی هێلکەوە ژمارەیان زیاد کردووە. درێژایی هەر هێلکەیەکیان زیاتر لە (30 سانت) بووە. شێوەی هێلکەدانانی ئەمانەش وەکی خزمەکانیان ڕێچکەیی بووە، واتە لە درێژەی ڕێگادا، یەک لێرە و چەندێک لەوێ، دایان ناون و جێیان هێشتوون.

خورد و خۆراکی ئاپاتۆساوروس :

گیانداری مەزن و یەکجار زەبەللاحی وەک ئاپاتۆساوروس گیاخۆرێکی زۆرخۆر بووە کە بە درێژایی ڕۆژ خەریکی خواردن بوون. ددانەکانیان شاش و کول (دوور لە یەکتر و کەم تیژ) و بە چەشنی ددانەی(شەنە)ی بێستانچی و باخەوانان بووە.

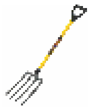

ئەم چەشنە ددانانە بۆ جیاکردنەوەی پەلک و گەڵای دار درەختان و بڕینەوە و دروونەوەی گیا و گژ ، بەکارهاتوو بووە.

نمای دەم و ددانەکانی ئاپاتۆساوروس

دێرینەناسێک بەناوی (رۆبەرت بەیکر) پێی وایە لچ و لێوی ئەو چەشنە دایناسۆرە هاوچەشنی لچ و لێوی ئەستووری گاکێوی بووە کە لە کۆکردنەوە و ڕاماڵینی گژ و گیا دا زۆر بەکار و چالاک بووە.

ئاپاتۆساوروسەکانیش بە وێنەی گیاخۆرەکانی سەردەمی خۆیان لە گەڵا و بەرگ و بەری دارە سەوڵ و سنەوبەر خۆیان تێر کردووە و لە گژ و گیای تریش ڕانەوەستاون و خواردوویانە.
ڕیخۆڵەی درێژی ئەم چەشنە دایناسۆرەش بۆ نەرم کردن و هاڕینی گژ و گیا، لە ورتکە بەردی ناو ئاشک و ڕیخوڵەیان کەڵکیان وەرگرتووە و، بەچەشنی ئاش، پەلک و گوڵ و گەڵا و چرپی و دان و تووی دار و درەختانیان پێ هاڕیوەتەوە.

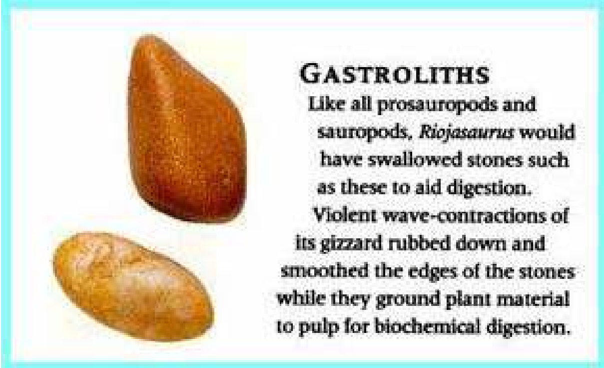

چۆنییەتیی چەرخان و سووڕانی ملی ئاپاتۆساوروس :

دوکتۆر مایکل پاڕیش لە ساڵی 1999 ، لە لێکۆڵینەوەیەک کە لە ڕێی مۆدێلی ڕایانەیی لە زانکۆی (ئیلینوس)ی ئەمەریکا کردوویەتی، بۆی دەرکەوتووە کە ئەگەر درێژایی ملی ئەم چەشنە دایناسۆرە تەنانەت (دوازدە مەتر و نیو)یش بووبێت، نەیتوانیوە سەر و ملی خوی بە ڕادەی 9 هەتا 12 مەتر، بە دوو بەری ڕاست و چەپ دا گێڕا بێت. تەنانەت لە کاتی ئاساییدا هەر تەنێ توانیوێتی سەر و ملی کەمێک هەورازتر لە بەرزایی پشتی ڕابگرێت نەک زیاتر.
لە لێکۆڵینەوەکانی دوکتۆ پاڕیش دەرکەوتووە کە بەرز بوونەوە و وەرچەرخانی سەر و مل، لەو ڕادەیە کە ئەو بۆی چووە، مۆرەکانی پشتی ئەو گیاندارەی تووشی تەگەرە کردووە و لە هەڵس و کەوتی خستووە.
دوکتۆ پاڕیش دەڵێ : " بەرهەمی ئەم لێکۆڵینەوەیە شتێکی سەیر دەداتە دەستی ئێمە و ئەمە دەسەلمێنێت کە بنەماڵەی ئەم چەشنە دایناسۆرە شێوەی خۆراک خوادنێکی تایبەت بە خۆیان هەبووە".
ئەگەر نواندنی مۆدێلی ڕایانەییانەی ناوبراو ڕاست بن، گەلێک بیرۆکە و بابەتی تەواو تازە لەم چەشنە دایناسۆرانە دەخەنە بەر باس و لێکۆڵینەوە. بۆ وێنە گریمانەی ئەمە کە ئاپاتۆساوروسەکان قەت لە پەنای لێڕەوار و دارستانەکاندا نەژیاون و لەوەڕگەکانیان لە مێرگ و چیمەمەنزارە کەم بەژنەکان دا بووە.

گژ و گیای سەردەمی دایناسۆرەکان، کە خۆراکی تایبەتی ئەوان بووە.

بزووتن و شێوەی ڕۆیشتنی ئاپاتۆساوروس :

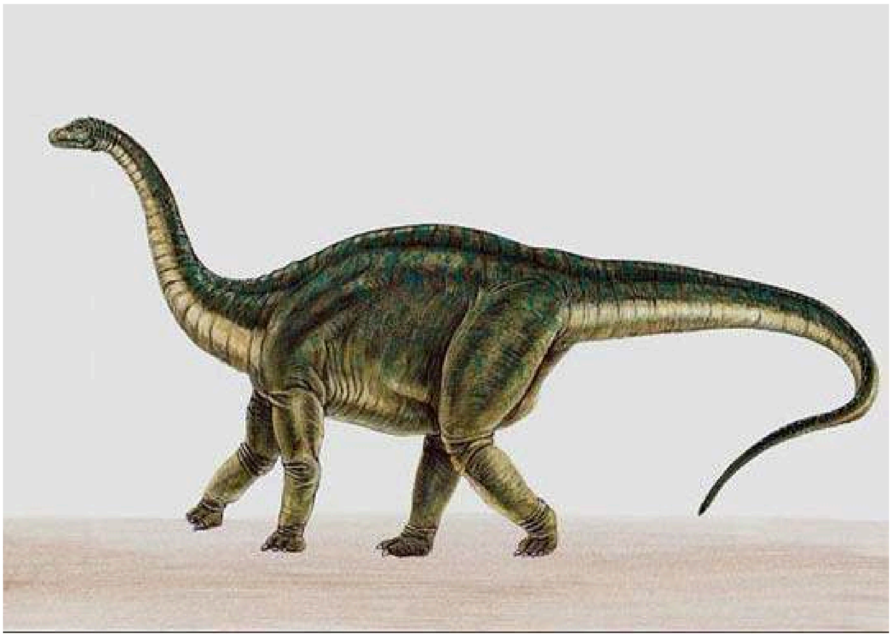

شێوەی ڕۆیشتنی ئاپاتۆساوروس

ئاپاتۆساوروسەکان لە سەر چواپێی ئەستوور و بەتوانایان ڕۆیشتوون. ڕەوت و ڕۆ و شێوەی ڕۆیشتنیان ئارام و هێور بووە. دێرینەناسان توانیویانە لە فۆسیلی شوێن پێکانیان پەی بە زۆر شتان بەرن، بۆ وێنە درێژایی قاچ و ڕانەکانیان ، قورسایی

جەستەیان و هەروەها ئەمەشیان بۆ دەرکەوتووە کە لە کاتی لەوەڕ و ڕنینەوەی گژ و گیا دا کلکیان پاڵ داوتە زەوی بۆ ڕاگرتنی لەنگەری لەشی قورسیان.

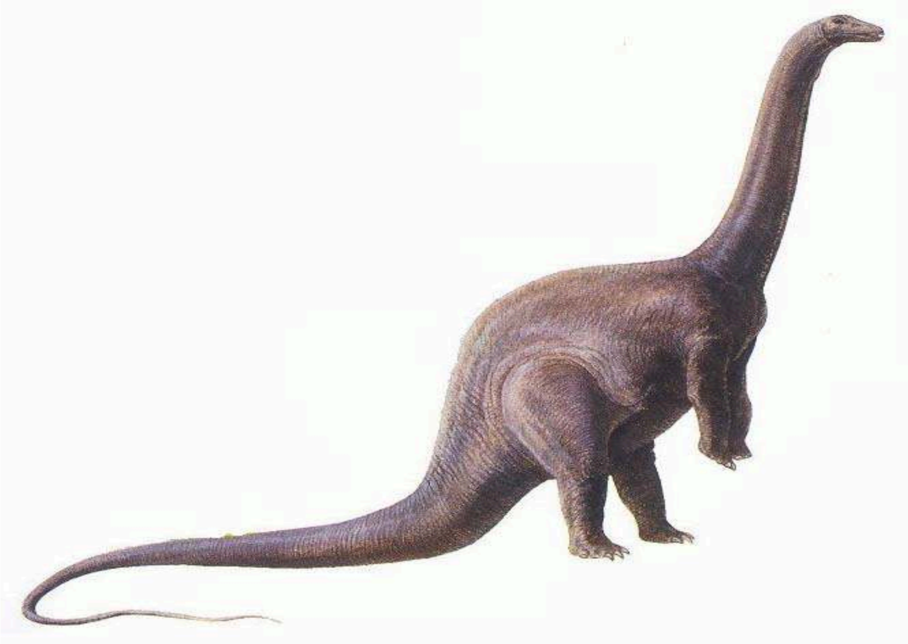

ئاپاتۆساوروسەکان لە کاتی خواردنی گەڵای داران، کلکیان وەک قاچی سێیەم پاڵ داوەتە زەوی بۆ ڕاگرتنی لەش و لاری مەزنیان .

زەختی خوێنی ئاپاتۆساوروسەکان :

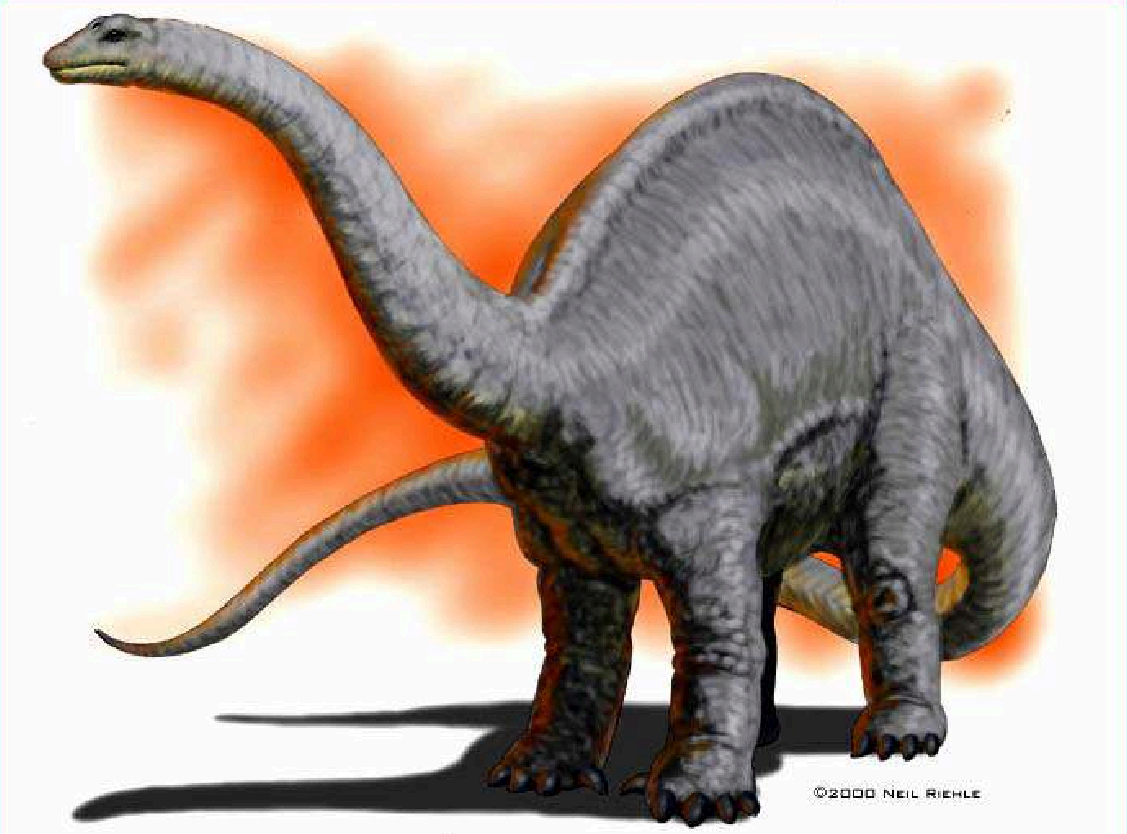

ئاپاتۆساوروس و هەموو گیاندارانی مەزن و درشت هەڵکەوتەی وەک ئەوان، بۆ ئەوەیکە ڕەوتی خوێن بە هەموو ئەندامیان ڕابگات، بێشک نیازیان بە سیستەمێکی بەتوانای پۆمپاژی خوێن هەبووە تاکو دەمارە خوێنبەرەکان خوێنی پێویست بە هەموو لایەک بگەیەنن .

ئاپاتۆساوروسەکان و سەرجەم دایناسۆرە گیاخۆرە مل درێژەکان، خاوەنانی دڵێکی گەورە و بەهێز بوون کە ترومپای دڵە زلەکانیان توانیوێتی لە کاتی بەرزکردنەوەی سەر و ملیان بۆ ڕنینەوەی گەڵای دەرختی بەرز، خوێن بگەیەنێتە(چەندین مەتر)ی سەرووی دڵیانەوە. بۆ پۆمپاژ کردن و گەیاندنی خوێنی تازەی ئۆکسیژەندار، پێویستیان بە دڵێکی بەهێز ، زەختی بەخوڕی خوێن، دەماری بەکار و ماسولکەی چالاک بووە.

گوشاری خوێنی ئاپاتۆساوروسەکان لەوانەیە نزیک بە 400 میلیمەتری جیوە بووبێ، کە ئەم پلە زەختە خوێنە سێ جار لە گوشاری خوێنی مرۆڤی ئەم سەردەمە زیاترە.

پلەی بەهرەی فام و هۆش :

ئاپاتۆساوروسەکان لە بنەماڵەی ساورۆپۆدەکانن کە پلەی بەهرەی هۆش و فامیان لە سەرجەمی چەشنەکانی تر، لە خوارتر بووە.

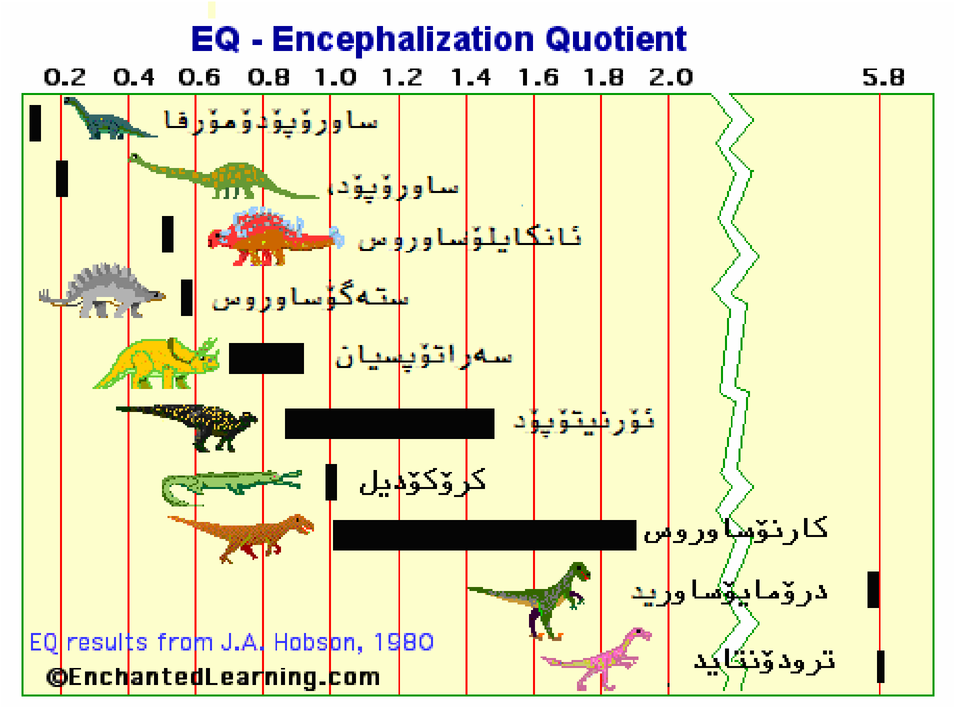

سەردمی ژیانی ئاپاتۆساوروس :

ئاپاتۆساوروسەکان گیاندارانی دەورەی ژوراسیکی کۆنن. سەردەمی ژیانی ئەم تیرەیە دەگەڕێتەوە بۆ 146 هەتا 157 ملیۆن ساڵ بەر لە ئێستاکە. لە ئاخر و ئۆخری دەورەی ژووراسیک دا، بەشێکی کەم لە چەشنە گیاندارەکانی ئەو سەردەمە بەرەو تونا بوون ڕۆیشتوون. لەم تێداچوونانەدا زۆربەی هەرە زۆری چەشنەکانی ساورۆپۆدیش فەوتاون. جگە لە ساورۆپۆدەکان، ئامۆنیدەکان، بەرەی خشۆکە بەحرییەکان و گوێ ماسییەکانیش فەوتان و لەناوچوون. تا ئێستا بۆ کەس دەرنەکەوتووە کە هۆکاری ئەو تێداچوون و بنەبڕ بوونە چی بووە.

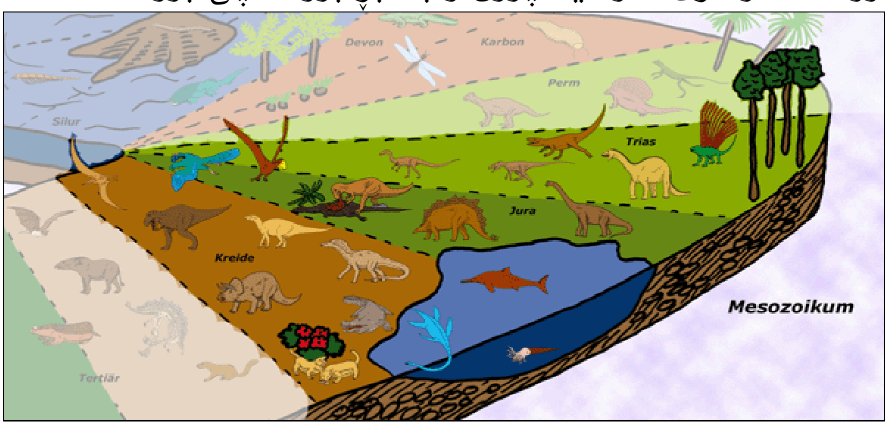

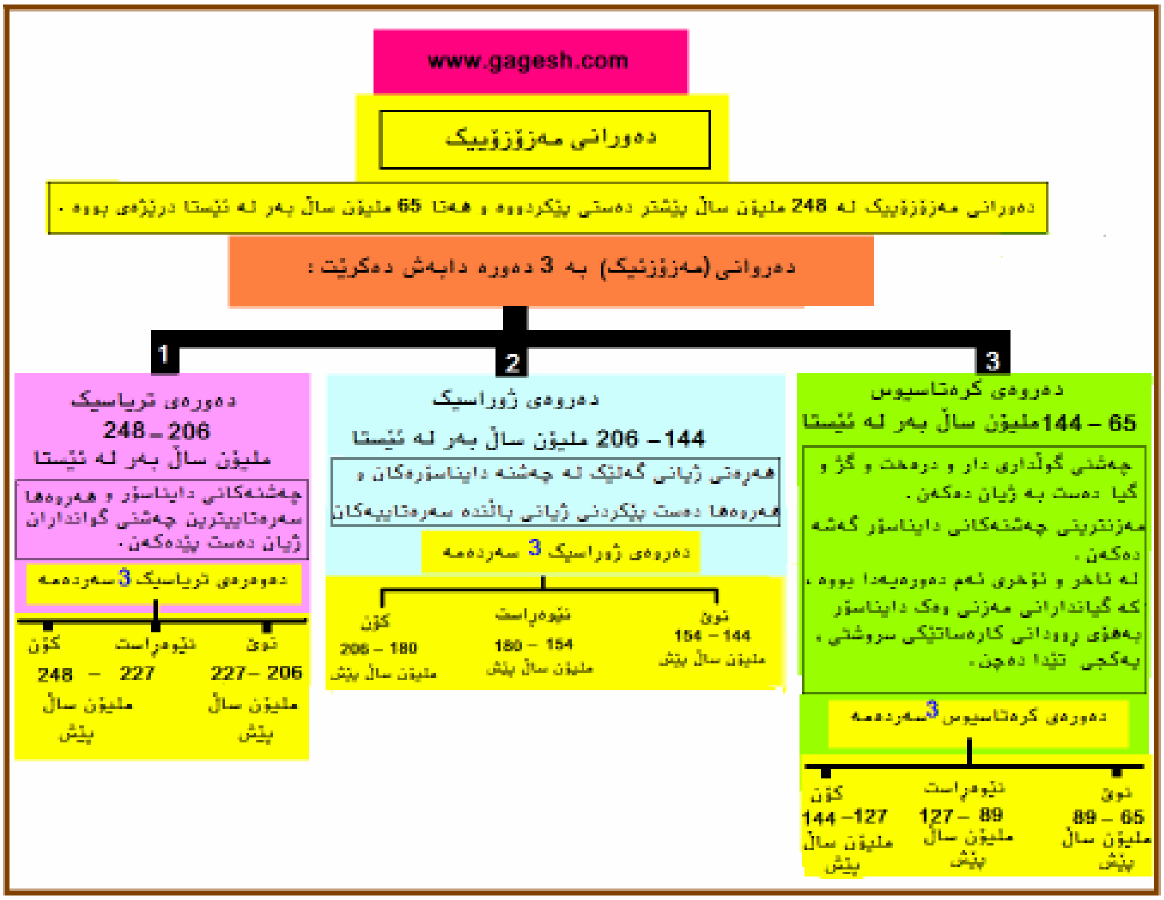

ناودێر کردنی ئاپاتۆساوروس :

ساڵی 1877 کەونارناسێکی ئەمریکائی بەناوی (ئۆتنەیل مارش Othnil Marsh) لە ئاپاتۆساوروسەکان دواوە و ناوی لێناون. چەند ساڵ دواتر، واتە لە ساڵی 1879 دا، هەر ئەو دێرینەناسە ئەمریکاییە ، فۆسیلی دایناسۆرێکی تری دایە بەر باس و ناوی (برۆنتۆساوروس ـ واتە مارمێلکەی تریشقە ئاسا)ی بە بەژن بری. لە ڕاستیدا هەر دوو دایناسۆرەکان لە یەک چەشن بوون ، کە ناوی زانستیی ئاپاتۆساوروس بۆ ئەو چەشنە دایناسۆرە جێی گرت و ناوەکەی تر لادرا و لەبرەو کەوت.

ئۆتنەیل مارش

شوێنی دۆزینەوەی فۆسیلی ئاپاتۆساوروسەکان :
بەشێکی هەرە مەزنی فۆسیلی ئەو چەشنە دایناسۆرە لە مەڵبەندەکانی ئۆکلاهۆما، کۆلۆرادۆ، ئۆتاوا و وایمینگ ـ ی ئەمریکا دۆزراونەتەوە.

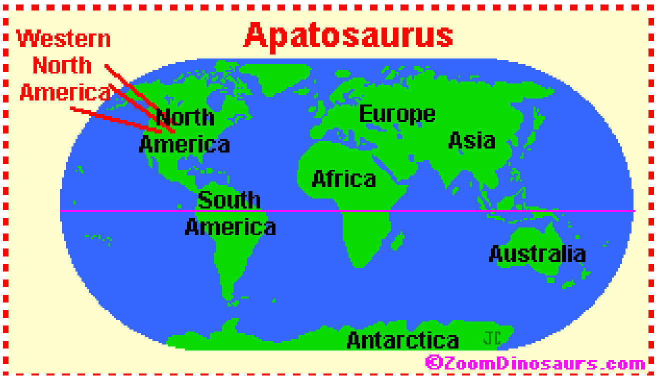

یەکێک لە فۆسیلەکانی ئاپاتۆساوروس لە بەشی مۆرەی پشتی دا جێ ددانێکی دایناسۆری چەشنی ئالۆساوروسی پێوە دیار بووە کە دەنوینیت کەوتبێتە بەر هێرشی ئەو دڕندە گۆشتخۆرە، بەڵام ڕزگاری بووە و نەخوراوە.

بەشێک لە فۆسیلی ئێسقانەکانی ئاپاتۆساوروس لە ناو بەرد دا .

گوتمان کە دێرینەناسی ئەرمریکایی(ئۆتنەیل مارش) لە سەرەتادا بۆ یەکێک لە فۆسیلەکانی ئەو چەشنە دایناسۆرە ناوی (برۆنتۆساوروس ـ واتە مارمێلکەی تریشقە ئاسا)ی هەڵبژارد، کە دوایی ناوی ئاپاتۆساوروس(مارمێلکەی خەڵەتێنەر)ی پێدا.

فۆسیلی ئاپاتۆساوروس

باسێک لە کاژەڵەی سەری ئاپاتۆساوروس :

یەکەمین فۆسیلی دایناسۆری چەشنی برۆنتۆساوروس لە ساڵی 1879 دۆزرایەوە، کە فۆسیلەکە سەری پێوە نەمابوو. کەللەسەرێکی تر، کە سەدان کیلۆمەتر ئەولاتر دۆزرابۆوە، ئۆتنەیل مارش خستییە سەر ئەو فۆسیلەی کە بەبێ سەر دۆزرا بۆوەوە، بەڵام کەللە سەرەکە هی چەشنی برۆنتۆساوروس نەبوو.

ساڵی 1900 کەسێکی تر بەناوی هانری سەیبۆرن، لە موزەخانەی گیاندارانی کەونارانی لە نیۆیۆرک ، فۆسیلی بێ سەری لە سەر پایە دامەزراند و قالبێکی لە کەللەسەری دایناسۆرەکەی ئۆتنەیل مارش بۆ سازکرد و لەسەری دانا. ئاخر سەر کەسێک بەناوی ئوریەل دۆگلاس فۆسیلێکی برۆنتۆساوروسی دۆزییەوە کە سەری پێوە بوو، بەڵام لە ترسی هانری سەیبۆرن، کە خاوەن دەسەڵات بوو، دۆزراوەوەکەی خۆی بەبێ سەر پێشکەشی بینەران کرد. بێ سەر مانەوەی دایناسۆری ناوبراو هەتا ساڵی 1975 درێژەی کێشا. لەو ساڵەوە ئیتر گەلێک فۆسیلی ئەم چەشنە دایناسۆرە دۆزراونەتەوە و کەوتونەتە مۆزەخانەکانەوە.

فۆسیلی ئێسقانی لوولاکی ئاپاتۆساوروس

ئاپاتۆساوروس
FINGERED
HAND

فۆسیلی تەواو بەژنی ئاپاتۆساوروس

وێنایەک لە ئێسقانەکانی ئەندامی ئاپاتۆساوروس

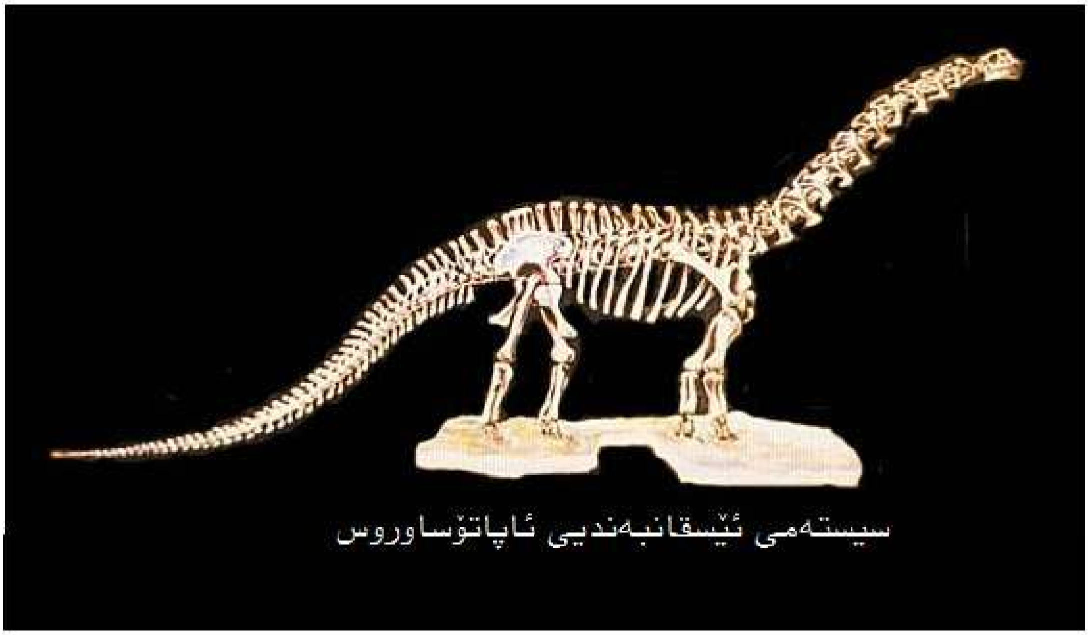

سیستەمی ئێسقانبەندیی ئاپاتۆساوروس

ئێسقانێکی فۆسیلەبووی ئاپاتۆساوروس

…………

ئولتراساوروس

Ultrasaurus = Ull – tra – saw – rows

ئولتراساوروس بەواتای(کەڵە دایناسۆر)، یان دایناسۆری زێدە مەزنە. ئولتراساوروس دەگەڵ براکیۆساوروس و سوپەرساوروس لە یەک تیرە و رەگەز بوونە.

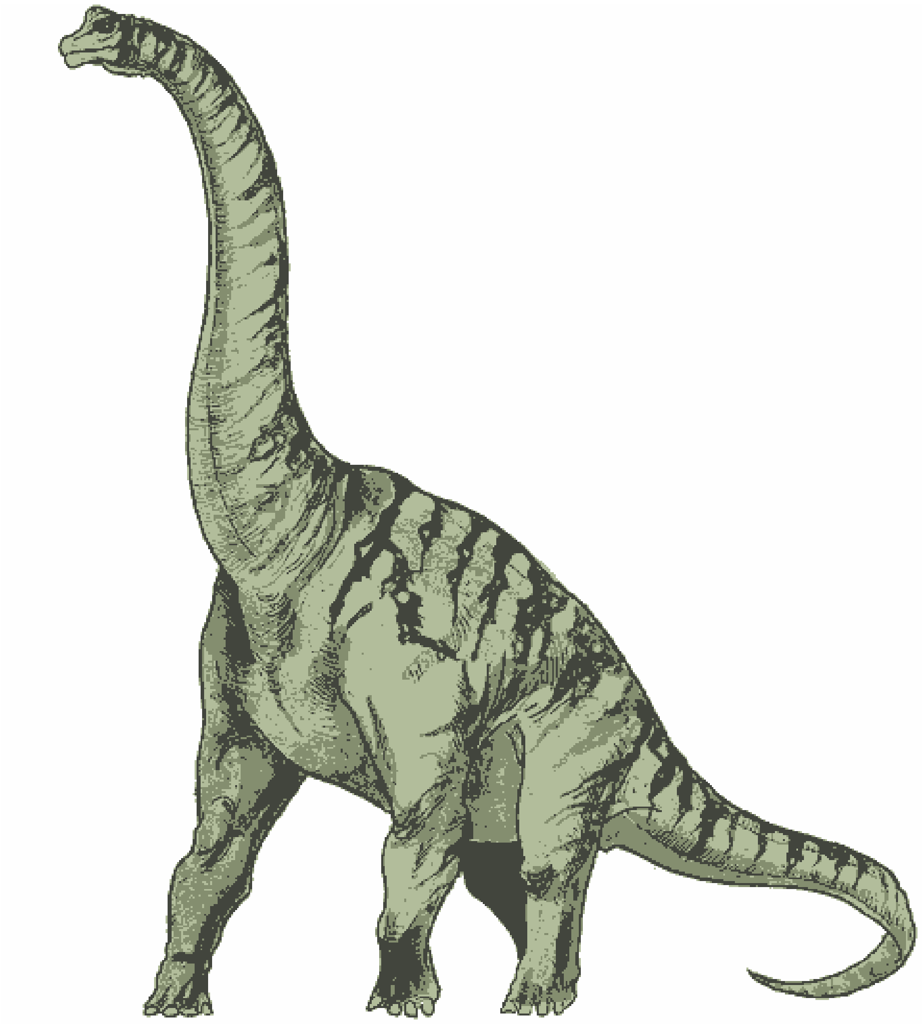

تایبەتمەندی:

یەکێک لە مەزنترین دایناسۆرە گیاخۆرە ناسراوەکانە. جیاوازیی ئۆلتراساوروس دەگەڵ هاوڕەگەزەکانی خۆی لەمە دابووە کە ئەو بە پێچەوانەی دایناسۆرەکانی تر، دوو قاچی پێشوویان بڵندتر لە دوو قاچی پاشوویان بووە و ڕاوەستانیان زۆرتر بە شێوە ڕاوەستانی (زەرافە)ەکانی ئیمڕۆیی بووە.

ئولتراساوروس خاوەنی کلک و ملێکی درێژ و زۆر بە توانا بووە، بەڵام لە بەرزایی ملی درێژی دا سەر و سەکوتێکی بچکۆلانەی هەبووە.
درێژایی ئەندامی ئۆلتراساوروس لە نێوان 25 هەتا 30 مەتر دا مەزەندە کراوە و بەرزایی باڵایان 15 مەتر و کێش و قورساییەکەیان لەنێوان 55 هەتا 130 تۆن(تەن) دا بووە.

شوێنی ژیانی ئۆلتراساوروس :

ئۆلتراساوروس و هاو تیرەکانی ئەو، واتە (براکیۆساوروس و سوپەرساوروس) ، لە ڕێزەی گیاندارانی گیاخۆری نزیک دارستان و لێڕەوارەکان بوونە. بەڵام پۆلێک لە دیرینەناسان پێیان وابووە ئۆلتراساوروس دەبێ بەشێک لە تەمەنی خۆی لە نێو ئاوەکاندا تێپەڕ کردبێ. ئەوان پێیان وایە دوو کونە لووتی ئۆلتراساوروس بۆیە لە بەرزایی تەپڵی سەریاندا جێگیر بووە ، کە کاتی لە ئاو دان و بە ئاو تێپەڕبوونیان دا بتوانن سەر لە ئاو دەربێنن و پشوو تازە بکەنەوە. بەڵام (ئۆلمەر ڕەیگز)، واتە یەکەم زانایەکی کە لەسەر ئەو بەرەیە کاری کردووە، لە ساڵی 1904 دا گوتارێکی لەسەر ئەم بابەتە نووسی و گوتی کە سەرجەم تیرەی ساوروپۆدەکان گیاندارانی وشکانییەکان بوونە.

شوێنگەی دۆزینەوەی فۆسیلی ئولتراساوروس:

ساڵی 1979، کەونارناسێکی ئەمریکایی بە ناوی(جەمس جەنسەن) چەند پارچە ئێسقانێکی ئولتراساوروس دەدۆزێتەوە و ئەم ناوەی پێدەدا. هەر ئەو کەونارناسە ئەمریکییە لە ساڵی 1972ش دا فۆسیلی دایناسۆرێک لە بەری ڕۆژئاوای(کۆلۆرادۆ)، لە چینەکانی دەورەی ژوراسیک دا دەدۆزێتەوە و ناوی(سوپەر ساوروس)ی پێدەدات.

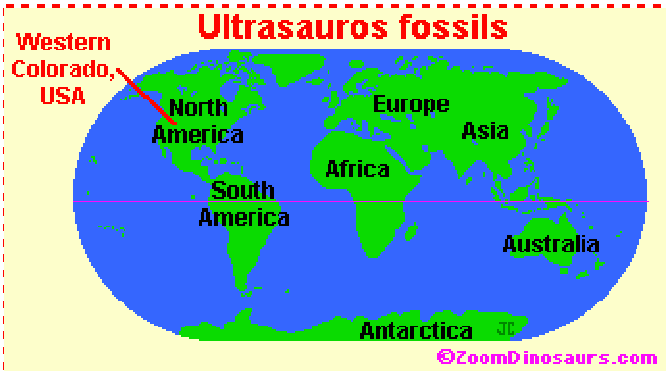

شایانی باسە کە پاشماوەی ئێسقانی فۆسیلە بووی چەشنێکی تری ئولتراساوروس لە چینەکانی دەورەی کرەتاسیوس، لە وڵاتی کورەیای باشوور دا دۆزرابۆوە، کە بچوکتر لە ئولتراساوروس بووە.

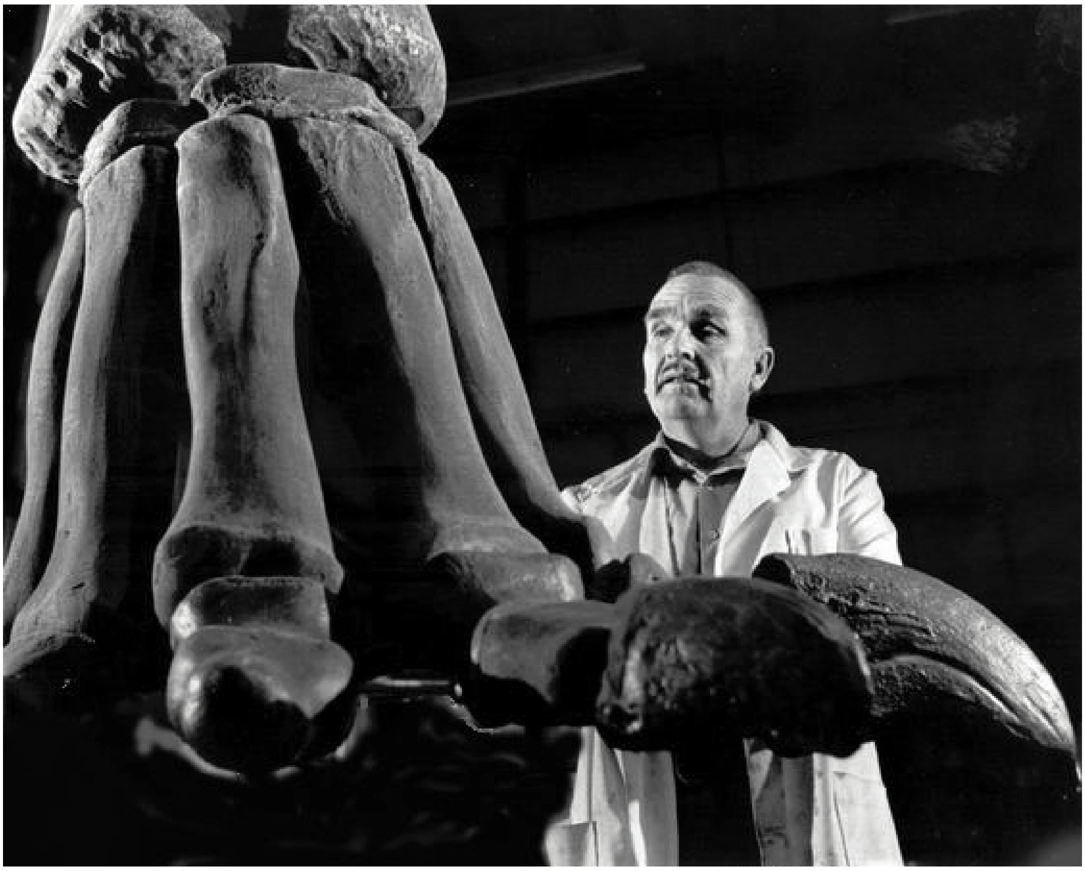

سەردەمی ژیان و گەشەی ئولتراساوروس:

بنەماڵەی ئولتراساوروس ـ ەکان گیاندارانی سەردەمی ژوراسیکی نوێ بوونە. ئەو بنەماڵەیە 155 ملیۆن ساڵ بەر لە ڕۆژگاری ئێستاکە ژیاون.

شێوەی ژیانی ئۆلتراساوروس :

ئۆلتراساوروس کە ئەندامێکی بنەماڵەی ساورۆپۆدەکان بووە، وەکی هاوڕەگەزانی خۆی ژیانێکی تێکڕاییان هەبووە. واتە پێکەوە لەوەڕیان کردووە و لە کۆچ و سەفەرەکانیشیان دا هەر پێکەوە بوونە. ڕێچکە هێلکەی ئەو چەشنە دایناسۆرە وا دەگەیەنێت کە ئەوانیش لە دەمی سەفەر دا هێلکەیان کردووە و جێیان هێشوونە.

خورد و خۆراکی ئولتراساوروس :

ئەم تیرە دایناسۆرە گیاخۆر بوون. بە هۆی بەژن و باڵای بەرز و ملی درێژیان، زۆرتر لە گەڵا و پەلکی سەرتوولی دار و درەختان کەڵکیان وەرگرتووە. لە پلەی یەکەم دا گەڵا و گوڵ و دان و دەنکی دار و درەختانی وەک سەوڵ و سنۆبەر خواردنی هەرە باشیان بووە.

قەوارەی جەستە و ڕادەی کێشی ئولتراساوروس :

ئولتراساوروس یەکێک لە مەزنترین گیاندارانی گیاخۆری سەردەمی خۆیان بوون، کە لە سەر چوار قاچان ڕۆیشتوون. یەکەم قامکی دوو قاچەکانی پێشەوەیان نینۆکێکی چەشنی چەنگوڕی پێوە بووە. قاچەکانی پاشەوەیان لە جێی یەک نینۆک، سێ چەنگوڕی مەزنیان لێ ڕواوە.

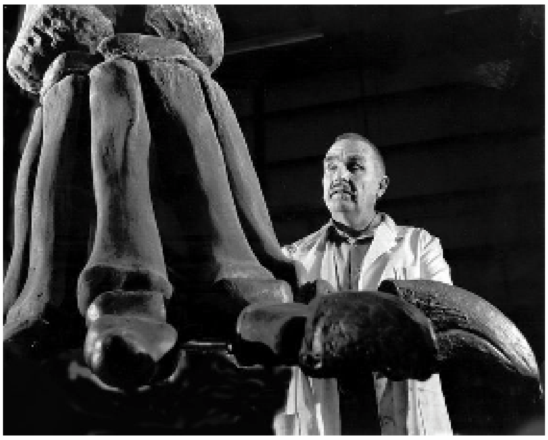

نینۆک، یان چەنگوڕکەکانی قاچی پاشەوەی ئولتراساوروس

درێژایی جەستەیان لە نێوانی 25 هەتا 30 مەتر، بەرزایی باڵاکەیان 15 مەتر و قورسایی جەستەیان لە نێوان(55) هەتا (130)تۆن(تەن) دا مەزەندە کراوە.
دوو کونەلووتەکانی ئولتراساوروس لە بەشی بان سەریان دا هەڵکەوتووە. گوشادی و مەزن بوونی کونە لووتەکانی ئەو دایناسۆرە وادەگەیەنێت کە هەستی بۆنکردنیان یەکجار زۆر لەسەر بووە.

ڕادەی فام و پلەی بەهرەی هۆشی ئۆلتراساوروس :

لە بەشی ماسولکەی ڕانی ئۆلتراساوروسەکاندا (دەماری هەست) بە ڕادەیەک گەشە کردوو بووە، کە گەلێک لە مێشکی ئەو گیاندارە مەزن تر بوو. هەربۆیە بەشێک لە دیرینەناسانی هێنابوویە سەر ئەو قەناعەتە، کە دەماری ناوبراو بە مێشکی دووەمی گیاندارەکە بناسن.

ئۆلتراساوروس لە تیرەی ساورۆپۆدەکانە. ڕێژەی مێشکی ئەو تیرەیە بە نیسبەتی کێشی ئەندامیان زۆر لەخوارەوەیە و دەردەکەوێت کە لەباری فام و پلەی بەهرەی هۆشیان، لە خوارووی دایناسۆرەکانی تر دان.

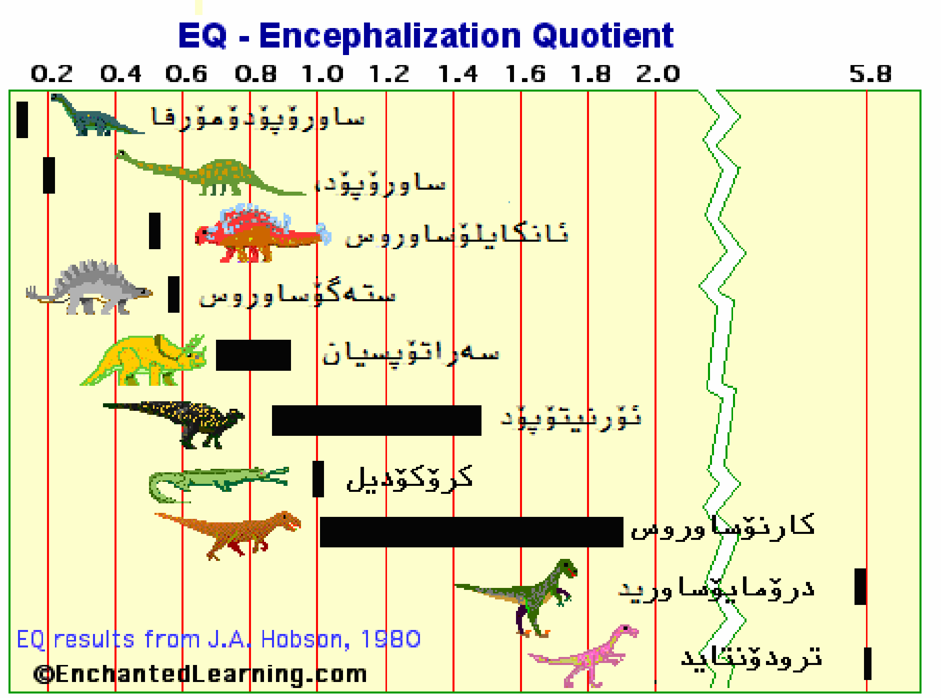

www.gagesh.com

فۆسیلی بەشێک لە ئێسقانی ئۆلتراساوروس